

آموزه‌های اخلاقی در خطبه‌های عید فطر امام علی علیه السلام

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر مصطفی آزادیان *

اشاره

محققان بر این باورند که امام علی علیه السلام خطبه‌های ۲۸ و ۴۵ و حکمت ۴۲۸ نهج البلاغه را در روز عید فطر و در ضمن یک خطبه بیان نموده است. کتاب شریف تمام نهج البلاغه، در ذیل خطبه شماره ۳۳، خطبه امام علیه السلام در روز عید فطر را آورده که افزون بر مطالب خطبه‌های ۲۸ و ۴۵ و حکمت ۴۲۸، دارای مطالب ارزشمند بیشتری است.^۱ مرحوم صدوق نیز در کتاب من لایحضره الفقیه، ضمن یک خطبه، مطالب امام علیه السلام را بسیار گسترده‌تر از خطبه‌های نهج البلاغه بیان کرده است.^۲ شارحان نهج البلاغه تأکید دارند که خطبه‌های ۲۸ و ۴۵ در واقع محتوای یک خطبه بودند که سید رضی آنها را به صورت جداگانه ذکر کرده است.^۳ مرحوم دشتی در کتاب

---

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. ر.ک: سید صادق موسوی، تمام نهج البلاغه، ص ۳۸۰-۳۸۴.

۲. ر.ک: شیخ صدوق، کتاب من لایحضره الفقیه، ج ۱، ص ۴۳۶-۴۳۸.

۳. ر.ک: میثم بحرانی، شرح نهج البلاغه ابن میثم، ج ۲، ص ۲۶۴؛ محمدتقی جعفری، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، ج ۶، ص ۱۴۵.

روش‌های تحقیق در اسناد و مدارک نهج البلاغه، اسناد و مدارک این خطبه‌ها را به طور کافی بیان کرده است.^۱

در این نوشتار، تنها به ترجمه و شرح عناوین و دغدغه‌های اخلاقی امام علیه السلام در خطبه‌های ۲۸، ۴۵ و حکمت ۴۲۸ نهج البلاغه می‌پردازیم و به دلیل داشتن محدودیت، از نقل و ترجمه همه مطالب آنها خودداری می‌کنیم.

آموزه‌های اخلاقی ارائه‌شده در خطبه عید فطر امیر مؤمنان، علی علیه السلام، در محورهای ذیل قابل بحث و بررسی است:

۱. معیار عیدبودن ایام

امام علی علیه السلام در حکمت ۴۲۸ که بخشی از خطبه امام علیه السلام در روز عید فطر است، می‌فرماید: «إِنَّمَا هُوَ عِيدٌ لِمَنْ قَبِلَ اللَّهَ صِيَامَهُ وَشَكَرَ قِيَامَهُ، وَكُلُّ يَوْمٍ لَا يُعْصَى اللَّهَ فِيهِ فَهُوَ يَوْمٌ عِيدٌ، عِيدٌ كَسَى اسْتِ أَنْ يَذْرُوعَهُ خَلْقَهُ وَنَمَازَهُ أَوْ رَسُوهُ اسْتِ وَهَرَّ يَوْمٌ كَسَى خَلْقَهُ نَافِرْمَانِي نَكْنَنْدِ، أَنْ رَوْزِ، عِيدِ اسْتِ.»

حضرت در این حکمت، بر دو نکته مهم تأکید دارند که هر دو، ملاک عیدبودن ایام نیز به شمار می‌آیند:

۱. برای اینکه خداوند طاعات و عبادات انسان را بپذیرد، باید سبک زندگی انسان در طول حیاتش، به‌ویژه در ماه مبارک رمضان، به‌گونه‌ای باشد که نهایت آن، رضایت خدا و قبولی روزه و عبادات انسان باشد. انسان در ماه مبارک رمضان از طریق روزه‌داری، کمک به نیازمندان، احترام به پدر، مادر و عالم دینی، حضور در مساجد و شرکت در نماز جماعت، قرائت قرآن کریم، مناجات با حضرت حق، کسب معارف بلند دینی به‌واسطه حضور در پای منابر عالمان، دادن افطاری به روزه‌داران، به‌ویژه مستمندان، می‌تواند رضایت الهی را به خود جلب نماید. البته باید توجه داشت که داشتن اخلاص و انجام همه امور برای قرب الهی، شرط اساسی پذیرش اعمال به شمار می‌آید.

۲. انسان، گناه و محرمات الهی را مرتکب نشود؛ یعنی در کنار عبادت خدا و انجام کارهای

۱. ر.ک: محمد دشتی، روش‌های تحقیق در اسناد و مدارک نهج البلاغه، ص ۷۰-۷۱ و ۸۰-۸۱.

۲. نهج البلاغه، حکمت ۴۲۸.

نیک، در طول زندگی خود، به‌ویژه در ماه مبارک رمضان، از انجام محرمات و گناهان پرهیزد. اهمیت این کار، بیش از هر چیز دیگری است؛ چنان‌که پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در خطبه شعبانیه در پاسخ امام علی علیه السلام که از وجود نازنین حضرت پرسید: «ای پیامبر خدا! برترین کارها در این ماه چیست؟»، فرمود: «يَا أَبَا الْحَسَنِ أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ فِي هَذَا الشَّهْرِ الْوَرَعُ عَنِ مَحَارِمِ اللَّهِ؛^۱ ای ابوالحسن! برترین کارها در این ماه، پرهیز از حرام‌های الهی است.» بنابراین، عید فطر در حقیقت برای کسانی عید به‌شمار می‌آید که خداوند عبادات و طاعاتشان را پذیرفته باشد. همچنین، ایام مسعود به اعیاد فطر، قربان و غدیر محدود نیست؛ بلکه هر روزی که انسان به معصیت و گناه آلوده نشود، آن روز برایش عید و خجسته است.

۲. امید به رحمت و آمرزش الهی

امام علی علیه السلام در ابتدای خطبه ۴۵ بر فراگیری نعمت‌های الهی و گستردگی رحمت و مغفرت او تأکید دارد؛ خدایی که هیچ‌گاه رحمتش قطع نمی‌گردد و نعمت‌هایش پایان نمی‌یابد. در نتیجه، بندگان خدا نباید هرگز دچار یأس و نومیدی شوند:

«الْحَمْدُ لِلَّهِ غَيْرُ مَقْنُوطٍ مِنْ رَحْمَتِهِ، وَلَا مَحْلُوقٌ مِنْ نِعْمَتِهِ، وَلَا مَأْيُوسٌ مِنْ مَغْفِرَتِهِ، وَلَا مُسْتَنْكَفٌ عَنْ عِبَادَتِهِ؛ الَّذِي لَا تَبْرُحُ مِنْهُ رَحْمَةٌ، وَلَا تُفْقَدُ لَهُ نِعْمَةٌ؛^۲ ستایش خداوندی را سزااست که کسی از رحمت او مأیوس نگردد و از نعمت‌های فراوان او بیرون نتوان رفت؛ خداوندی که از آمرزش او هیچ گنهکاری ناامید نگردد و از پرستش او نباید سرپیچی کرد؛ خدایی که رحمتش قطع نمی‌گردد و نعمت‌های او پایان نمی‌پذیرد.»

یأس و ناامیدی از رحمت و آمرزش الهی، از گناهان بزرگ به‌شمار می‌آید و به تعبیر قرآن کریم، تنها کافران از رحمت الهی ناامید می‌شوند: «وَلَا تَيْئَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْكَافِرُونَ»^۳ و از رحمت خدا مأیوس نشوید؛ تنها گروه کافران، از رحمت خدا مأیوس می‌شوند.» همچنین، قرآن کریم می‌فرماید: «قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ»^۴ بگو ای بندگان من که بر

۱. شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ح ۵۳؛ علامه مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۳، ح ۲۵.

۲. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، خطبه ۴۵.

۳. یوسف، آیه ۸۷.

۴. زمر، آیه ۵۳.

خویشتن زیاده‌روی روا داشته‌اید! از رحمت خدا نومید مشوید. همانا خدا همه گناهان را می‌آمرزد که او آمرزنده مهربان است.»

خداوند از روی محبت و مهربانی خود، هم بنده‌های توبه‌کار و مؤمن خود را می‌بخشد و هم می‌تواند بدی‌های او را به حسنات تبدیل نماید: «إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا»^۱ مگر کسی که توبه کند و ایمان آورد و کار شایسته کند، پس خداوند بدی‌هایشان را به نیکی‌ها تبدیل می‌کند و خدا همواره آمرزنده مهربان است.»

امیر مؤمنان علیه السلام در دعای کمیل به خداوند عرض می‌کند: «اللَّهُمَّ لَا أَجِدُ لِدُنُوبِي غَافِرًا وَلَا لِقَبَائِحِي سَاتِرًا وَلَا لِشَيْءٍ مِنْ عَمَلِي الْقَبِيحِ بِالْحَسَنِ مُبَدِّلًا غَيْرَكَ إِلَّا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ ظَلَمْتُ نَفْسِي وَتَجَرَأْتُ بِجَهْلِي»^۲ خدایا! آمرزنده‌ای برای گناهانم و پرده‌پوشی برای زشتکاری‌هایم و تبدیل‌کننده‌ای برای کار زشتم به زیبایی، جز تو نمی‌یابم. معبودی جز تو نیست. پاک و منزهی و به ستایشت برخاسته‌ام. به خود ستم کردم و از روی نادانی جرئت نمودم.»

همراهی امید با عمل نیک

همه می‌دانیم که امیدواری، موتور حرکت انسان است. کار و تلاش انسان، نشان‌دهنده امیدواری اوست. انسان هرچه امیدوارتر باشد، عزم و اراده او برای عمل جدی‌تر خواهد بود. بنابراین، امیدواری بی‌جهت و بدون عمل، هیچ فایده‌ای ندارد. آن امیدی واقعی است که همراه عمل باشد؛ چنان‌که امیر مؤمنان علیه السلام خطاب به مردی که از ایشان درخواست اندرز کرده بود، فرمود: «لَا تَكُنْ مِمَّنْ يَرْجُو الْآخِرَةَ بِغَيْرِ عَمَلٍ وَيَرْجَى الثَّوْبَةَ بِطُولِ الْأَمَلِ يُقُولُ فِي الدُّنْيَا يَقُولُ الرَّاهِدِينَ وَيَعْمَلُ فِيهَا بِعَمَلِ الرَّاهِبِينَ»^۳ از کسانی مباش که بدون عمل صالح، به آخرت امیدوار است و توبه را با آرزوهای دراز به تأخیر می‌اندازد. در دنیا چونان زاهدان سخن می‌گوید؛ اما در رفتار، همانند دنیاپرستان است.»

بنابراین، امید باید با عمل نیک همراه باشد و هرکس باید به تناسب و اندازه کار و تلاش خوب

۱. فرقان، آیه ۷۰.

۲. شیخ عباس قمی، مفاتیح الجنان، دعای کمیل.

۳. نهج البلاغه، حکمت ۱۵۰.

خود، امیدوار باشد. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «لَا تَكُنْ مِمَّنْ يَرْجُو لِنَفْسِهِ بِأَكْثَرِ مِنْ عَمَلِهِ»^۱ از کسانی مباش که بیش از کار و عمل خود امید دارند.»

امید و توکل به خداوند

انسان امیدوار باید در زندگی خود به خداوند اعتماد داشته باشد و تنها بر او توکل نماید. وقتی انسان خدا را بشناسد و بداند که او محور آفرینش است و همه حرکات و کوشش‌ها و جنبش‌های جهان هستی به اذن حق تعالی رخ می‌دهد، به او اعتماد و توکل می‌کند: «وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»^۲ نهان آسمان‌ها و زمین، فقط در سیطره دانش خداست. همه کارها به او باز گردانده می‌شود. پس، او را بندگی

کن و بر او توکل داشته باش و پروردگارت از آنچه انجام می‌دهید، بی‌خبر نیست.» امام علی علیه السلام در نامه ۳۱ نهج البلاغه به امام حسن مجتبی علیه السلام می‌فرماید: «وَأَعْلَمُ أَنَّ الَّذِي بِيَدِهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ أَذِنَ لَكَ فِي الدُّعَاءِ وَتَكَفَّلَ لَكَ بِالْإِجَابَةِ وَأَمَرَكَ أَنْ تَسْأَلَهُ لِيُعْطِيَكَ وَتَسْتَرْحِمَهُ لِيُرْحَمَكَ... وَسَأَلْتَهُ مِنْ خَزَائِنِ رَحْمَتِهِ مَا لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ إِعْطَانِهِ غَيْرُهُ مِنْ زِيَادَةِ الْأَعْمَارِ وَصِحَّةِ الْأَبْدَانِ وَسَعَةِ الْأَرْزَاقِ؛ آگاه باش! خدایی که گنج‌های آسمان و زمین در دست اوست، به تو اجازه درخواست داده و اجابت آن را به عهده گرفته است. تو را فرمان داده که از او بخواهی، تا عطا کند؛ درخواست رحمت کنی، تا ببخشد... و از گنجینه‌های رحمت او، چیزهایی را درخواست کن که جز او کسی نمی‌تواند عطا کند؛ مانند عمر بیشتر، تندرستی بدن و گشایش در روزی.»

همچنین، آن حضرت می‌فرماید: «مَنْ وَثِقَ بِاللَّهِ تَوَكَّلَ عَلَيْهِ»^۳ هر که به خدا اعتماد داشته باشد، امور را به او واگذارد.» و نیز فرموده: «إِيَّهَا النَّاسُ تَوَكَّلُوا عَلَى اللَّهِ وَتَّقُوا بِهِ، فَإِنَّهُ يَكْفِي مِمَّنْ سِوَاهُ»^۴ ای مردم! به خدا اعتماد و باور داشته باشید؛ زیرا او از غیر خود بی‌نیاز است.» و در جای دیگر فرمود: «مَنْ وَثِقَ بِاللَّهِ أَرَاهُ السُّرُورَ، وَمَنْ تَوَكَّلَ عَلَيْهِ كَفَاهُ الْأُمُورَ وَالثَّقَةُ بِاللَّهِ حِصْنٌ لَا يَتَحَصَّنُ فِيهِ إِلَّا

۱. همان، حکمت ۱۴۲.

۲. هود، آیه ۱۲۳.

۳. عبدالواحد تمیمی آمدی، غرر الحکم، ح ۳۸۵۴.

۴. علامه مجلسی، بحار الأنوار، ج ۳۳، ب ۲۳، ح ۵۸۷.

مُؤْمِنٌ أَمِينٌ؛^۱ هرکه به خدا اعتماد کند، خداوند شادمانی نشانش می‌دهد و هرکه به او توکل کند، خداوند کارهایش را کفایت نماید. اعتماد به خدا، قلعه محکمی است که تنها انسان باایمان و امانت‌دار به آن پناه می‌برد.»

امام جواد علیه السلام چه زیبا می‌فرماید: «الثَّقَّةُ بِاللَّهِ تَعَالَى تَمَنَّ لِكُلِّ غَالٍ وَسَلَّمٌ إِلَى كُلِّ عَالٍ؛^۲ اعتماد به خداوند متعال، بهای هر چیز گران، و نردبان رسیدن به هر مقام بالاست.»

امروزه، ممکن است برخی از مردم، به‌ویژه جوانان عزیز و مؤمن ما، به دلیل بروز مشکلات اقتصادی، گرانی و بیکاری، خدای ناکرده دچار یأس و نوامیدی شوند که از دیدگاه اسلام، امری مذموم به شمار می‌آید. فارغ از وظایفی که دولتمردان ما دارند، هر شخصی وظیفه دارد با امید و توکل به خدای متعال به پا خیزد و با الگوپذیری از انسان‌های باشرفتی که با تلاش و زحمت فراوان توانسته‌اند بر مشکلاتشان فایز بیابند، آنها نیز به‌تنهایی و یا با کمک سایر دوستان و بستگان خود، اقدامی هرچند کوچک را شروع کنند و بدانند که از جانب آنها باید حرکتی صورت بپذیرد تا خداوند نیز برکات خود را نازل نماید. کافی است به اطرافمان نگاه کنیم؛ قطعاً نمونه‌های فراوانی را خواهیم دید که با سرمایه‌ای اندک، کار خود را شروع کرده، اکنون بحمدلله با ایجاد کارگاه‌های تولیدی کوچک، دارای سرمایه‌ای قابل توجه شده و موجبات اشتغال دیگران را نیز فراهم آورده‌اند.

حکایتی درباره امید به خدا

فردی که تنها بازمانده یک کشتی غرق شده بود، با کمک جریان آب به یک جزیره دور افتاده رسید. او با ناراحتی و اضطراب زیاد، از خدا می‌خواست که نجاتش دهد. از این‌رو، روزها و شب‌ها به دریا نگاه می‌نمود تا شاید کمکی برسد؛ اما هرچه بیشتر نگاه می‌کرد، ناامیدتر می‌شد؛ تا اینکه تصمیم گرفت برای خود کلبه‌ای بسازد. روزی برای تهیه غذا بیرون رفت؛ اما وقتی برگشت، دید کلبه‌اش در آتش سوخته و دودش به آسمان رفته است. عصبانی و ناراحت فریاد زد: خدایا! چرا با من چنین کردی؟

صبح روز بعد، با صدای یک کشتی از خواب بیدار شد. آن کشتی آمده بود تا او را نجات دهد.

۱. همان، ج ۷۵، ب ۱۶، ح ۵۶.

۲. همان، ب ۲۷، ذیل ح ۵.

مرد از نجات دهندگانش پرسید: چطور متوجه شدید که من اینجا هستم؟ آنها در جواب گفتند: ما علامت دودی را که فرستاده بودی، دیدیم!^۱

۳. معرفی دنیا و روش صحیح برخورد با آن

امیر مؤمنان علیه السلام می‌فرماید: «وَالدُّنْيَا دَارٌ مِّنْهَا لَهَا الْفَنَاءُ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَهِيَ حُلُوهٌ حَضْرَاءُ، وَقَدْ عَجَلَتْ لِلطَّالِبِ، وَالتَّبَسُّتُ بِقَلْبِ النَّاطِرِ. فَازْ تَحَلُّوا مِنْهَا بِأَحْسَنِ مَا بَخَصَرْتَكُمْ مِنَ الرِّزَادِ، وَلَا تَسْأَلُوا فِيهَا فَوْقَ الْكِفَافِ، وَلَا تَطْلُبُوا مِنْهَا أَكْثَرَ مِنَ الْبَلَاغِ»^۲؛ دنیا، خانه آرزوهایی است که زود نابود می‌شود و کوچ کردن از وطن، حتمی است. دنیا، شیرین و خوش منظر است که به سرعت به سوی خواهانش می‌رود و بیننده را می‌فریبد. سعی کنید با بهترین زاد و توشه از آن کوچ کنید و بیش از کفاف و نیاز خود، از آن نخواهید و بیشتر از آنچه نیاز دارید، طلب نکنید.»

امام علی علیه السلام در این خطبه، چند ویژگی دنیا را معرفی نموده است که در ادامه به آنها می‌پردازیم.

- محل عبور:

دنیا، خیلی زود به پایان می‌رسد و انسان مجبور است از آن کوچ کند. دنیا، سرای کوچ کردن است و مهم این است که بدانیم بعد از این دنیا، به کجا می‌رویم سفر کنیم و چه توشه‌ای باید همراه خود ببریم. وقتی انسان می‌خواهد به مسافرتی برود، سعی می‌کند ابتدا همه اطلاعات لازم درباره مقصد م را کسب نماید؛ برای مثال، وقتی تصمیم می‌گیرد برای زیارت اربعین سالار شهیدان پیاده به کربلای معلای برود، قبلاً از کسانی که به این سفر رفته‌اند، پرس‌وجو می‌کند که چه وسیله‌هایی باید با خود داشته باشم؟ کفش چه بپوشم؟ پول چقدر بردارم؟ آیا پول ایرانی کافی است یا باید پول عراقی تهیه کنم؟ وسایل مورد نیازم چیست؟ آیا پتو بردارم یا کیسه خواب؟

وقتی انسان برای یک سفر چند روزه این همه دغدغه دارد، آیا سزاوار نیست برای سفر ابدی به عالم آخرت چاره‌ای بیندیشید و توشه راه برگرد؟ امیر مؤمنان علیه السلام می‌فرماید: «وَإِنَّ الْيَوْمَ عَمَلٌ وَلَا حِسَابَ، وَغَدًا حِسَابٌ وَلَا عَمَلَ»^۳ و امروز، هنگام عمل است؛ نه حسابرسی. و فردا، روز حسابرسی است؛ نه عمل.» بنابراین، باید از فرصت دنیا استفاده کنیم و با انجام اعمال نیک و

1 . www.yekibood.ir.

۲. نهج البلاغه، خطبه ۴۵.

۳. همان، خطبه ۴۲.

اعتقادات حق، بهترین و ارزشمندترین سرمایه حیات اخروی را برای خود مهیا سازیم.

- زیبا و فریبنده:

دنیا، ظاهری زیبا دارد و هرکس آن را طلب کند، به سویش می‌شتابد. به همین جهت، امیر مؤمنان علیه السلام در روایتی دیگر دنیا را این‌گونه تشبیه کرده است: «مَثَلُ الدُّنْيَا كَمَثَلِ الْحَيَةِ لَيِّنٌ مِسْهَا وَالسَّمُّ النَّاقِعُ فِي جَوْفِهَا يَهْوِي إِلَيْهَا الْعَرُّ الْجَاهِلُ وَيَحْذَرُهَا ذُو اللَّبِّ الْعَاقِلُ»^۱؛ مثل این دنیا، به مثابه ماری می‌ماند که پوستی نرم دارد؛ ولی در درونش زهری کشنده است. انسان نادان به آن رو می‌آورد و خردمند هوشمند از آن دوری می‌کند.»

زهر دارد در درون، دنیا چو مار
گرچه دارد در برون، نقش و نگار
زهر این مار منقش، قاتل است
می‌گریزد زو، هر آنکس عاقل است^۲

به طور کلی، مردمان در تعامل با دنیا به دو دسته تقسیم می‌شوند: «الدُّنْيَا دَاوْرٌ مَمَرٌ لَا دَاوْرَ مَقَرٍّ وَالنَّاسُ فِيهَا رَجُلَانِ رَجُلٌ بَاعَ نَفْسَهُ فَأَوْبَقَهَا وَرَجُلٌ ابْتِغَى نَفْسَهُ فَأَعْتَقَهُ»^۳؛ دنیا، سرای گذر است، نه جای ماندن و مردم در دنیا دو گروه‌اند: گروهی خود را فروخته و در بند می‌کنند و گروهی دیگر خویشتن را خریده و آزاد می‌سازند.»

کسی که خود را در بند دنیا گرفتار کند، طبق فرمایش امام صادق علیه السلام دچار سه ویژگی می‌شود: «مَنْ تَعَلَّقَ قَلْبُهُ بِالدُّنْيَا تَعَلَّقَ قَلْبُهُ بِثَلَاثِ خِصَالٍ هُمْ لَا يَنْفِي وَأَمَلٌ لَا يَدْرِكُ وَرَجَاءٌ لَا يَنَالُ»^۴؛ هرکس به دنیا دلبستگی پیدا کند، قلبش به سه ویژگی تعلق می‌یابد: اندوهی که پایان نمی‌پذیرد، آرزویی که به دست نمی‌آید و امیدی که به آن نخواهد رسید.»

- اعتمادناپذیر:

امام علی علیه السلام در خطبه عید فطر با توصیف ویژگی‌های دنیا، نتیجه می‌گیرند که نمی‌توان به دنیا اعتماد کرد و بدان تکیه زد؛ زیرا امور موقتی و فناپذیر، قابل اعتماد نیستند. انسان هیچ نمی‌داند که این امر فانی را چند ساعت، چند روز، چند ماه و یا چند سال دیگر در اختیار دارد. بنابراین،

۱. ابن‌ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۱۸، ص ۲۸۴.

۲. شیخ بهایی، رساله منظوم نان و حلوا، بخش ۱۹، ص ۲۴.

۳. نهج البلاغه، حکمت ۱۳۳.

۴. علامه مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۰، ص ۲۴.

دل‌بستگی به دنیا و عدم توجه به آخرت، نشان از غفلت و کم‌خردی انسان دارد.

-روز تمرین و آمادگی:

حضرت در ادامه خطبه عید فطر می‌فرماید: «أَلَا وَإِنَّ الْيَوْمَ الْمِصْمَارَ، وَعَدَا السَّبَاقُ، وَالسَّبَقَةُ الْجَنَّةُ، وَالْغَايَةُ النَّارُ؛ آگاه باشید! امروز، روز تمرین و آمادگی، و فردا روز مسابقه است. پاداش برندگان، بهشت، و کیفر عقب‌ماندگان، آتش است.»

ایشان در این فراز، ضمن مقایسه میان دنیا و آخرت، بر نکته مهم دیگری اشاره نموده و آن اینکه با استفاده از واژه‌هایی مانند: سباق، جنت، غایت و نار، بر لزوم آمادگی انسان تأکید دارد. مطابق این فرمایش امام علیه السلام، انسان در مدت باقیمانده عمر خود باید با ایمان و انجام کارهای نیک، به ریاضت و تمرین پردازد و با کسب توشه تقوا خویش را آماده روز مسابقه نماید. انسان، هرچه به لحاظ فکری و عملی نیرومندتر باشد، به همان نسبت مقرب‌تر و در مسابقه از همه جلوتر خواهد بود. از سوی دیگر، انسان هرچه بیشتر ساده‌زیست باشد و خود را از دل‌بستگی به دنیا آزاد سازد، سبکبارتر و خالی از سنگینی گناهان خواهد بود و در این صورت، جزو برندگان مسابقه به شمار خواهد آمد؛ چنان‌که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده: «نَجَا الْمُخَفَّفُونَ؛^۱ سبکباران، رستگار شدند.» امام علی علیه السلام نیز فرمود: «فان الغاية امامكم وان وراءكم الساعة تحذوكم تخففوا تلحقوا فانما ينتظر بأولكم آخركم؛^۲ قیامت، پیش روی شماست و مرگ در پشت سر، شما را می‌راند. سبکبار شوید، تا برسید. همانا آنان که رفتند، در انتظار رسیدن شمایند.»

به همین جهت، عقلانیت عملی انسان اقتضا می‌کند که در این فرصت زندگی، هیچ‌گاه از دو امر غفلت نکنیم:

۱. فریفته دنیا نشویم و تنها به قدر کفاف و نیاز از نعمت دنیا استفاده کنیم و خویشتن را به جمع‌آوری و نگهداری اموال و دارایی‌ها مشغول نسازیم؛ چنان‌که امام علی علیه السلام در نامه ۳۱ به امام حسن علیه السلام می‌فرماید: «فأسع في كدحك ولا تكن حازناً لغيرك؛^۳ نهایت کوشش را در زندگی داشته باش و در فکر ذخیره‌سازی برای دیگران مباش.»

۱. حسن، طبرسی، مکارم الأخلاق، ج ۱، ص ۴۴۰.

۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۱.

۳. همان، نامه ۳۱.

۲. تلاش کنیم از همه امکانات، اموال و دارایی‌هایی که خداوند در این دنیا به ما عنایت نموده، برای آبادانی عالم آخرت استفاده کنیم.

حکایت دفن مرد ثروتمند

روزی می‌خواستند جنازه مردی ثروتمند را در حرم حضرت عبدالعظیم دفن کنند. در آن زمان، قیمت قبر آن حرم نورانی، دویست هزار تومان بود. به همسر میت گفتند: هزینه قبر، دویست هزار تومان است. همسرش پرسید: بهشت زهرا قبر چه قیمت است؟ گفتند سیصد هزار تومان. گفت: من این مقدار پول ندارم. اطرافیان گفتند: شوهر شما سیصد سند شش دانگ منگوله‌دار ملکی در گاوصندوق، و نیز نزدیک به هشتصد الی نهصد میلیون تومان پول نقد داشت. خانم گفت: آن اموال، مال من و دو فرزندم می‌باشد. گفتند: شوهر شما خیلی علاقه داشت که در حرم حضرت عبدالعظیم دفن شود. گفت: غلط کرد که علاقه داشت. جنازه در تابوت بود که یکی از اطرافیان، کلاهش را از سر خود برداشت و به مردم اعلام کرد: پول قبر را بدهید تا این بدبخت را دفن کنیم.^۱

آری، سهم و بهره ما از مال دنیا، در نهایت، تنها چند متر پارچه کفن است.
 به گورستان گذر کردم کم‌وبیش بدیدم حال دولت‌مندان و درویش
 نه درویشی به خاکی بی‌کفن ماند نه دولت‌مند بُرد از یک کفن بیش^۲

حکایت امام علی علیه السلام و یکی از یارانش

امام علی علیه السلام پس از جنگ جمل، به خانه یکی از یاران خویش به نام علاء بن زیاد وارد شد. وقتی خانه بسیار پر زرق و برق او را دید، فرمود:
 «مَا كُنْتَ تَصْنَعُ بِسَعَةِ هَذِهِ الدَّارِ فِي الدُّنْيَا، أَنْتَ إِلَيْهَا فِي الْآخِرَةِ كُنْتَ أَحْوَجُ؟ وَبَلَىٰ إِنْ شِئْتَ بَلَغْتَ بِهَا الْآخِرَةَ، تَقْرَىٰ فِيهَا الصَّنِيفَ، وَتُصَلُّ فِيهَا الرَّحِمَ، وَتُطْلَعُ مِنْهَا الْحُقُوقُ مَطَالِعَهَا، فَإِذَا أَنْتَ قَدْ بَلَغْتَ بِهَا الْآخِرَةَ؟^۳ با این خانه وسیع در دنیا چه می‌کنی؟ در حالی که در آخرت به آن نیازمندتری. آری، اگر بخواهی می‌توانی با همین خانه به آخرت برسی! اگر در این خانه بزرگ از مهمانان پذیرایی

۱. حسین انصاریان، تواضع و آثار آن، ص ۲۲۰.

۲. دویستی‌های باباطاهر، ش ۷۵.

۳. نهج البلاغه، خطبه ۲۰۹.

کنی، به خویشاوندان با نیکوکاری پیوندی و حقوقی که برگردن توست، به صاحبان حق برسانی، می‌توانی در آخرت آسوده خاطر باشی.»

شایسته است کسانی که از امکانات مادی برخوردارند، از اموال خود برای ازدواج جوانان، دستگیری از نیازمندان، دادن قرض الحسنه به قرض داران و یا درمان درمندان و رفع مشکل فقیران و بینوایان استفاده کنند و از این طریق، رضایت خداوند را طلب نمایند.

متأسفانه، در تاریخ صدر اسلام با مسلمانانی مواجه می‌شویم که دچار دنیاگرایی شدند و ثروت‌های نامشروع انبوهی را به دست آوردند و عامل انحراف خود و فرزندانشان شدند. همین دنیاگرایی و خوردن مال حرام موجب شد کسانی که مسلمان نیز بودند، به جنگ با امام حسین علیه السلام بروند. امام علی علیه السلام درباره آنها فرمود: «وَكَلَّمْتُ عَاصَ لَأَمْرِي غَيْرُ مُسْتَمِعٍ لِقَوْلِي، قَدْ انْخَرَزْتُ عَطِيَّاتِكُمْ مِنَ الْحَرَامِ وَمَلَيْتُ بَطُونَكُمْ مِنَ الْحَرَامِ، فَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِكُمْ؛^۱ شما از دستور من سرپیچی می‌کنید و به سخنانم گوش فرا نمی‌دهید؛ چراکه هدایای شما (جوایزی که برای کشتن من گرفتید)، تنها از راه حرام بوده و شکم‌هایتان از حرام پُر شده است و خداوند بر دل‌های شما مهر زده است.»

امروزه نیز باید بسیار دقت کنیم، مباحثی همچون: لقمه‌های حرام، درآمدهای نامشروع و حقوق‌های نجومی از بیت المال مسلمین، از جمله گناهان بزرگی است که زمینه انحراف از اهداف ارزشمند و متعالی انقلاب اسلامی به شمار می‌آید. باید همه مردم و مسئولان با این پدیده‌های شوم با قاطعیت برخورد کنند و آن را ریشه‌کن نمایند تا مملکت از آسیب‌های جدی آن در امان بماند.

۴. اهتمام به توبه قبل از مرگ

امام علی علیه السلام پس از بیان ویژگی‌های حیات دنیوی و نزدیک بودن قیامت، به همه مردمان توصیه می‌کند که قبل از فرارسیدن مرگ توبه کنند: «أَفَلَا تَأْتِبُ مِنْ حَظِيَّتِهِ قَبْلَ مَنِيَّتِهِ؛^۲ آیا کسی نیست که بخواهد پیش از فرارسیدن مرگ، از گناهان خود توبه کند؟»

آقا امیر مؤمنان علیه السلام درباره توبه می‌فرماید: «وَلَمْ يَمْتَعَكَ إِنْ أَسَأْتَ مِنَ التَّوْبَةِ وَلَمْ يُعَاجِلْكَ بِالتَّقْمَةِ وَلَمْ

۱. علامه مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۵، ص ۸.

۲. هاشمی خویی، حبیب الله، منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغة، ج ۴، ص ۳.

يُعِزُّكَ بِالْإِنَابَةِ وَلَمْ يَفْضَحْكَ حَيْثُ الْفُضِيحَةُ بِكَ أَوْلَىٰ وَلَمْ يُشَدِّدْ عَلَيْكَ فِي قَبُولِ الْإِنَابَةِ وَلَمْ يَتَأَفَّشْكَ بِالْجَرِيْمَةِ وَلَمْ يُؤَيِّسْكَ مِنَ الرَّحْمَةِ بَلْ جَعَلَ نُزُوعَكَ عَنِ الذَّنْبِ حَسَنَةً وَحَسَبَ سَيِّئَتِكَ وَاحِدَةً وَحَسَبَ حَسَنَتَكَ عَشْرًا وَفَتَحَ لَكَ بَابَ الْمَتَابِ وَبَابَ الْإِسْتِعْتَابِ فَإِذَا نَادَيْتَهُ سَمِعَ نِدَاكَ وَإِذَا نَاجَيْتَهُ عَلِمَ نَجْوَاكَ فَأَفْضَيْتَ إِلَيْهِ بِحَاجَتِكَ وَأَبْتَثْتَهُ ذَاتَ نَفْسِكَ وَشَكْوَتَ إِلَيْهِ هُمُومَكَ وَاسْتَكْشَفْتَهُ كُرُوبَكَ وَاسْتَعْنَتَهُ عَلَىٰ أُمُورِكَ؛^۱

[خداوند] در صورت ارتکاب گناه، در توبه را مسدود نکرده است. در کیفر تو شتاب ندارد و در توبه و بازگشت، بر تو عیب نگرفته است. در آنجا که رسوایی سزاوار توست، رسوایت نساخته و برای بازگشت به خویش شرایط سنگینی مطرح نکرده است. در گناهان تو را به محاکمه نکشیده و از رحمت خویش ناامیدت نکرده است؛ بلکه بازگشت تو را از گناهان، نیکی شمرده است. هر گناه تو را یکی، و هر نیکی تو را ده به حساب آورده و راه بازگشت را به روی تو گشوده است. هرگاه او را بخوانی، ندایت را می شنود و چون با او راز دل گویی، رازت را می داند. پس، حاجت خود را با او بگویی و آنچه در دل داری، نزد او بازگویی. غم و اندوه خود را در پیشگاه او مطرح کن، تا غم های تو را بر طرف کند و در مشکلات تو را یاری رساند.»

۵. انجام عمل صالح

امیر مؤمنان، علی علیه السلام بعد از سفارش به توبه، بر انجام عمل صالح تأکید ورزیده و فرموده: «أَلَا عَامِلٌ لِنَفْسِهِ قَبْلَ يَوْمِ بُؤْسِيهِ؟ أَلَا وَإِنَّكُمْ فِي أَيَّامِ أَمَلٍ مِنْ وَرَائِهِ أَجَلٌ. فَمَنْ عَمِلَ فِي أَيَّامِ أَمَلِهِ قَبْلَ حُضُورِ أَجَلِهِ فَقَدْ نَفَعَهُ عَمَلُهُ، وَلَمْ يَضُرُّهُ أَجَلُهُ. وَمَنْ قَصَرَ فِي أَيَّامِ أَمَلِهِ قَبْلَ حُضُورِ أَجَلِهِ فَقَدْ خَسِرَ عَمَلُهُ، وَضُرَّه أَجَلُهُ. أَلَا فَاعْمَلُوا فِي الرَّغْبَةِ كَمَا تَعْمَلُونَ فِي الرَّهْبَةِ. أَلَا وَإِنِّي لَمَ أَرَاكَ الْجَنَّةَ نَامَ طَالِبُهَا، وَلَا كَالنَّارِ نَامَ هَارِبُهَا؛^۲ آیا کسی هست که قبل از فرارسیدن روز دشوار قیامت، اعمال نیکی انجام دهد؟ آگاه باشید! هم اکنون در روزگار آرزوهایید که مرگ را در پی دارد. پس، هرکس در ایام آرزوها، پیش از فرارسیدن مرگ، عمل نیکو انجام دهد، بهرمنند خواهد شد و مرگ او را زیانی نمی رساند و آن کس که در روزهای آرزوها، پیش از فرارسیدن مرگ، کوتاهی کند، زیانکار بوده، مرگ او زیانبار است. همان گونه که به هنگام ترس و ناراحتی برای خدا عمل می کنید، در روزگار

۱. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۲. دشتی، محمد، نهج البلاغه، خطبه ۲۸، ص ۷۹.

خوشی و کامیابی نیز عمل نمایید. آگاه باشید! هرگز چیزی مانند بهشت ندیدم که خواستاران آن، در خواب غفلت باشند و نه چیزی مانند آتش جهنم که فراریان آن، چنین در خواب فرو رفته باشند.»

رسول اکرم صلی الله علیه و آله در این باره فرموده: «بَادِرُوا بِعَمَلِ الْخَيْرِ قَبْلَ أَنْ تُشْغَلُوا عَنْهُ وَاحْذَرُوا الدُّنُوبَ فَإِنَّ الْعَبْدَ يَذِيبُ الدَّنْبَ فَيَحْبَسُ عَنْهُ الرِّزْقُ؛^۱ به کارهای نیک مبادرت بورزید؛ پیش از آنکه دستتان از انجام عمل خیر کوتاه شود و از عمل خیر بازداشته شوید. از گناهان پرهیزید و دوری کنید؛ چون هنگامی که بنده‌ای مرتکب گناه می‌شود، تمام روزی یا قسمتی از آن حبس می‌شود و به او داده نمی‌شود و محروم می‌گردد.»

۶. پرهیز از هوای نفس و آرزوی طولانی

امام علی علیه السلام در ادامه بیان خویش می‌فرماید: «أَلَا وَاتَّهَ مَنْ لَا يَتَنَفَعُ الْحَقُّ بِصُرُورِهِ الْبَاطِلُ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَقِمَّ بِهِ الْهُدَىٰ يَجْرَبِهِ الضَّلَالُ إِلَى الرَّدَىٰ. أَلَا وَاتَّكُمْ قَدْ أُمِرْتُمْ بِالظُّعْنِ، وَدَلَلْتُمْ عَلَى الرَّادِ. وَإِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ اتِّبَاعَ الْهَوَىٰ وَطُولَ الْأَمَلِ. فَتَزَوَّدُوا فِي الدُّنْيَا مِنَ الدُّنْيَا مَا تَحْزُرُونَ بِهِ أَنْفُسَكُمْ غَدًا؛^۲ آگاه باشید! آن کس را که حق به او منفعت نرساند، باطل به او زیان خواهد رساند و آن کس که هدایت راهنمای او نباشد، گمراهی او را به هلاکت خواهد افکند. آگاه باشید! به کوچ کردن فرمان یافتید و برای جمع‌آوری توشه آخرت راهنمایی شدید. همانا وحشتناک‌ترین چیزی که بر شما می‌ترسم، هواپرستی و آرزوهای دراز است. پس، از این دنیا توشه بگیرید تا فردا خود را با آن حفظ نمایید.»

حضرت در خطبه ۴۱ نیز به آثار زیانبار تبعیت از هوای نفس و داشتن آرزوهای طولانی اشاره می‌نماید: «فَأَمَّا اتِّبَاعُ الْهَوَىٰ فَيَصُدُّ عَنِ الْحَقِّ وَأَمَّا طُولُ الْأَمَلِ فَيُنْسِي الْآخِرَةَ؛^۳ اما پیروی هوای نفس، انسان را از حق باز می‌دارد و بی‌مرز بودن آرزو، آخرت را از یاد می‌برد.»

۱. علامه مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۴، ص ۱۷۱.

۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۸.

۳. همان، خطبه ۴۱.